

Képes György

LEMONDÁS, TRÓNFOSZTÁS, HALÁL: MEDDIG VOLT MAGYARORSZÁG KIRÁLYA IV. KÁROLY?

Abdication, Dethronement, Death: Until When Was Charles IV King of Hungary?

Dr. habil. Képes György PhD, habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, kepes.gyorgy@ajk.elte.hu

Amikor a trónra lépő magyar királyt a Szent Koronával megkoronázzák, ő pedig a koronázási eskü letételével kötelezettséget vállal az ország törvényei szerinti uralkodásra, szerződés jön létre a nemzet és az addig csak trónutódnak, várományosnak tekinthető uralkodó között. Jelen tanulmány – amely a szerző által az 1921. évi trónfosztás 100. évfordulója kapcsán rendezett konferencián megtartott előadásának szerkesztett, bővített változata – azt a kérdést vizsgálja, hogy e különleges kontraktus egyoldalúan megszüntethető-e bármely fél részéről.

KULCSSZAVAK:

államfő, trónlemondás, trónfosztás, történeti alkotmány

When a king is crowned in Hungary with the Holy Crown, and he undertakes under oath to rule in line with the laws of the country, a contract is concluded between the nation and the monarch considered until then only an expectant of the throne. This study – an edited and extended version of the author's presentation held at the conference on the 100th anniversary of the dethronement of 1921 – examines the question whether this special contract can be unilaterally terminated by any of the parties.

KEYWORDS:

head of state, abdication, dethronement, historical constitution

LEMONDÁS

Trónlemondások a magyar alkotmánytörténetben

Az újkori magyar történelemben két alkalommal is előfordult trónlemondás. 1608. június 25-én I. Rudolf király öccse, Mátyás főherceg javára mondott le,¹ ám az események pontosabb ismeretében arra a következtetésre juthatunk, hogy ez valójában fegyverrel kikényszerített megállapodás volt (Stará Libeň-i szerződés),² amihez a család többi főhercegtagja által is támogatott³ Mátyás megszerezte a magyar, az alsó- és felső- ausztriai, valamint a morva rendek támogatását is. Rudolf aligha mondott volna le a magyar trónról (megkísérelte az öccse által összehívott rendi gyűlést is feloszlatni), ha döntését a húszezer fős sereggel felvonuló Mátyás nem kényszerítette volna ki.⁴ Csekey István szerint mindez inkább „a királyi székből való elmozdításként” ítéendő meg.⁵ A főherceget 1608. november 19-én II. Mátyás néven Magyarország királyává koronázták.

A következő hasonló esetre 1848. december 2-án került sor, amikor V. Ferdinándot Bécsben lemondatták az osztrák császári címről, amivel egyidejűleg öccse, a trónöröklési rendben utána következő Ferenc Károly főherceg is lemondott, hogy a trón az ifjú Ferenc József főhercegre szállhasson át. A magyar politikai elit ezt nem fogadta el jogszerűnek, így az országnak továbbra is Ferdinánd maradt *de iure* a királya,⁶ aki jogköreit nem gyakorolta, miközben az új császár 1849. március 4-én birodalmi alkotmánylevelet adott ki, amellyel a magyar közjogot semmibe véve Magyarországot ötödik koronatarományként tagozta be az Osztrák Császárságba. A magyar válasz 1849. április 14-én a Habsburg-ház trónfosztásáról szóló proklamáció volt.

Mint utóbb, az 1860–61. évi kiegyezési kísérlet során – amikor a Ferenc József leiratához mellékelte, hiteles magyar fordításban elkészített lemondólevelet gróf Apponyi György az országgyűlésnek bemutatta – hivatalosan is kiderült, a lemondás Magyarországot nem is említette: Ő Felsége „a császári koronát leteendi, mégpedig unokaöccsének, Fenséges Ferenc József főhercegnek javára, kit Ő Felsége nagykorúnak nyilvánított”.⁷ Ez ellentétes azzal a gyakorlattal, amelyet 1608-ban, Rudolf esetében követtek, akivel kifejezetten kimondták a magyar trónról és koronáról való lemondást.⁸ Mindezen túl V. Ferdinánd nyilatkozatát Felix zu Schwarzenberg herceg, osztrák kormányfő jegyezte ellen, ami a magyar közjog szerint nem lehet releváns.

¹ Lásd Csekey 1917. 401. (lábjegyzet).

² Ágoston–Oborni 2000. 28.; Pálffy 2007. 398.; Teszelszky 2009. 182.

³ Pálffy 2009. 54.

⁴ Deák 1865. 50–51.

⁵ Csekey 1943. 112.

⁶ Bölöny 1978. 358.

⁷ A lemondó levél hiteles másolatát gróf Apponyi György országbíró adta át az 1861. április 2-ára Budára összehívott országgyűlésnek, Ferenc József leiratának mellékleteként, lásd *Képviselőházi irományok* 1861. I. kötet. 11–13. (1861–2. sz. iromány melléklete).

⁸ Csekey 1917. 400–401.

Az ismert okok miatt csak 1867-ben sikerült véget vetni a közjogi válságnak. A magyar fél, ahogy már 1861-ben is, ekkor is ragaszkodott ahhoz, hogy a trónváltás a magyar alkotmány szerint történjék, és hogy hasonló esemény a jövőben ne következzen be. Ferenc József koronázási hitlevelébe így az alábbi bekezdés is belekerült:

„Azon aggodalmakat pedig, melyeket az 1861-diki országgyűlés [...] fölrataiban élénk terjesztett, eloszlatta a felelős minisztériumunknak a jelen országgyűlés színe előtt nevünkben tett nyilatkozata, melyben legmagasabb jóváhagyásunkat kijelenté arra nézve, hogy [...] a trónlemondás ténye jövőre Magyarország külön megemlézése, értesítése mellett, és alkotmányos hozzájárulásával történjék, s e részben az ország jogainak biztosítására ünnepélyes megkoronáztatásunk után azonnal külön törvényt alkottassék.”⁹

Az országgyűlés az említett törvényt az elsők között fogadta el (1867:3. tc.).¹⁰ A törvénycikk 1. §-a értelmében az 1848. decemberi lemondás „utólagosan becikkelyeztetik”; 3. §-a pedig a hitlevél szövegével megegyező feltételeket, Magyarország „külön értesítését” és „alkotmányos hozzájárulását” írta elő a jövőbeli lemondások érvényességéhez.¹¹ Bár e hozzájárulás megadásának módját nem szabályozta, az 1. §-ban foglalt „utólagos becikkelyezés” alapján a korabeli közjogászok szerint ennek törvényi formában kell megtörténnie.¹² E törvényt ráadásul a leköszönő uralkodónak kell szentesítenie,¹³ ami – Csekey Istvánt idézve – „a lemondó király utolsó alkotmányjogi ténykedése”.¹⁴

Közjogászaink – részben az 1867:3. tc., részben korábbi történelmi események alapján – azon az egyező állásponton voltak, hogy a királyi hatalom nemcsak az uralkodó halálával, hanem lemondásával is megszűnhet.¹⁵ Ahogy Ferdinandy 1895-ben fogalmazott: „Senkit sem lehet kényszeríteni, hogy az országlással járó megterhelhetést akarata ellenére is viselje”.¹⁶ Ugyanígy vélekedett 1917-ben Csekey István is:

„Senki sem kötelezhető arra, miszerint uralkodó legyen vagy maradjon. Ennek politikai és jogi oka van. Politikai, hogy az államnak legfőbb vezetése egy uralkodásra kényszerített fejedelem által az állami érdekeknek megfelelően alig képzelhető. Jogi pedig, hogy az uralkodásra kényszerítés csak egy más állami szerv útján történhetné, ami pedig áttörné az uralkodó legfőbb állami szerviségének elvét.”¹⁷

⁹ Képviselőházi irományok 1865. II. kötet. 199–200. (103. sz. iromány).

¹⁰ Csekey 1917. 383.

¹¹ Lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86700003.TV>

¹² Kmety 1907. 186.

¹³ Ferdinandy 1902. 370.

¹⁴ Csekey 1943. 111.

¹⁵ Szabó 2005. 522.

¹⁶ Ferdinandy 1895. 188.

¹⁷ Csekey 1943. 399–400.

Ugyanakkor a magyar országgyűlés az 1867:3. tc. elfogadásakor világossá tette, hogy ezt nem pontosan így gondolja: igaz, hogy 1848. december 2-ára visszaható hatállyal fogadta el V. Ferdinánd lemondását, de e döntés meghozataláig „akarata ellenére” mégis ő volt magyar királynak tekintendő. Valójában tehát a király nem mondhatja fel egyedül a nemzettel kötött szerződését, hiszen a lemondáshoz a nemzetnek is hozzá kell járulnia. Az egy másik kérdés, hogy e beleegyezés megtagadható-e, és ha igen, milyen esetekben. Tomcsányi szerint akkor is, ha „az adott időpontban káros az államérdek szempontjából”, amit az országgyűlés jogosult megvizsgálni és eldönteni.¹⁸ Visszaélésszerűen azonban nem tagadható meg, azaz az országgyűlésnek jóhiszeműen figyelemmel kell lennie a király elhatározására.

Az eckartsaui levél

Amikor IV. Károlyt 1916. december 30-án megkoronázták, a lemondással kapcsolatos szabályok világosak voltak. Az 1917:3. tc.-kel törvénybe iktatott hitlevelének¹⁹ preambuluma nem tartalmazta ugyan az V. Ferdinánd lemondására vonatkozó kitételeket, az 1867:3. tc. szabályai azonban rá is vonatkoztak. Ennek fényében, ha le kívánt volna mondani a magyar trónról, a helyes eljárás az lett volna, ha nyilatkozatát az 1848:3. tc. szerint ellenjegyezteti, majd megküldi az országgyűlésnek „letárgyalásra” és „elfogadásra”,²⁰ az országgyűlés a trónlemondást törvénybe foglalja, amelyet pedig – még hivatalban lévő uralkodóként – szentesítenie kellett volna. Mindez ebben a formában sem 1918 novemberében, sem később nem történt meg.

A kérdésfelvetés azonban merőben teoretikus, ugyanis IV. Károly ténylegesen le sem mondott a magyar trónról. Amint arra szintén Csekey mutat rá, „a lemondás hatályosságának jogi feltétele, hogy határozott legyen”.²¹ Ehhez képest, amint azt már oly sokan idézték, Károly az alábbiakat írta 1918. november 13-ai nyilatkozatában: „minden részvételről az államügyek vitelében lemondok és már eleve elismerem azt a döntést, mely Magyarország jövődő államformáját megállapítja”.²² Mindez szinte szó szerint egybeesik a két nappal korábban még a schönbrunni kastélyban aláírt nyilatkozatával, amely az osztrák császári címre vonatkozott.²³

Az eckartsaui levél tehát – túl azon, hogy háborús és forradalmi események sodrában íródott, és azt Károly 1919. március 23-án, a svájci határhoz érve visszavonta²⁴ – mindössze két rendelkezést tartalmaz. Egyrészt a kialakult helyzet miatti tartózkodást a közhatalom

¹⁸ Tomcsányi 1940. 334.

¹⁹ Lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91700003.TV>

²⁰ Tomcsányi 1940. 333.

²¹ Csekey 1943. 111.

²² *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. I. kötet. 14.

²³ Brauneder 1994. 241–242.; Szabó 2010. 41. Károly osztrák császár 1918. november 11-ei nyilatkozatát lásd: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/61/Verzichtserkl%C3%A4rung_Karl_I._11.11.1918.jpg

²⁴ ifj. Bertényi 2016. 59.

tevéleges gyakorlásától, másrészt pedig annak az alkotmányjogi evidenciának a tudomásulvételét, hogy ha országában kikiáltanák a köztársasági államformát, uralkodói méltósága *ipso facto* megszűnne. Mint tudjuk, ez Ausztriában 1918. november 12-én, Magyarországon pedig november 16-án meg is történt, csak hogy míg Ausztria a későbbiekben is köztársaság maradt, Magyarország a forradalmak bukása után ismét királyság lett! A király személye pedig nem lehetett kétséges, hiszen az eckartsau nyilatkozat – Csekey szavaival – „nem volt trónlemondásnak tekinthető”, mivel „nélkülözte a fentebb említett érvényességi kellékeket, tartalmilag pedig csupán az államügyek vitelében való részvételtől való lemondásról szolt”.²⁵

Megjegyzendő, hogy a Kmety Károly és néhány professzortársa által 1918. november 15-én a Károlyi-kormány számára adott szakvélemény úgy foglalt állást, hogy a „lemondás nem lényeges”, aminek alátámasztásául három körülményt soroltak fel a szerzők:

„a) hogy felelős minisztériumát esküjének kötelező ereje alól feloldotta; b) hogy az ausztriai császári hatalmat letette, s így a maga részéről megszüntette a két állam uralkodói méltóságainak egy személy által való bírását és gyakorlását, ami pedig az 1723. 1., 2. t. cikkek szerint elengedhetetlen követelmény; c) mert a magyar állam területi és politikai integritását és országai oszthatatlanságát nem tartotta fenn”.

Ezzel az állásponttal kapcsolatban komoly problémák merülnek fel – nem véletlenül mondták róla maguk a szerzők is, hogy „nem egészen megátámadhatatlan”.²⁶

Az első és harmadik indok királyi mulasztásra utal, aminek jogkövetkezménye nem lehet, mivel a király felelőtlen, az 1687:4. tc.-kel eltörölt ellenállási záradék alkalmazhatóságát minden hitlevél, így IV. Károlyé is kizárta.²⁷ A második indok („együttbirtoklás megszűnése”) tűnik a legerősebbnek, olyannyira, hogy azt Kmety a későbbiekben is fenntartotta (amikor már nem a köztársasághoz, hanem a szabad királyválasztási jog feleledéséhez keresett jogi érveket).²⁸ Csak hogy ez is nehezen védhető, a *Pragmatica Sanctio* ugyanis a „*haereditarie possidendis*” szófordulatot tartalmazza.²⁹ Az „*indivisibiliter ac inseparabiliter*” tehát a trón továbbörökítésével kapcsolatos előírás, aminek eredeti forrása egy spanyol Habsburg-családi szerződés (1617), amelyből először II. Ferdinánd végrendeletébe emelték azt át (1621).³⁰

Ahogy (a királyválasztást egyébként nem ellenző) Polner Ödön fogalmazott: „Kmety következtetése könnyen és egyszerűen oldaná meg a trónüresedésnek és trónbetöltésnek aktuális kérdéseit, de nézetem szerint nem állja meg helyét, mert az 1723. 1. és 2. tc.-nek

²⁵ Csekey 1943. 111. Lásd még Szabó 2006. 177.

²⁶ A szakvéleményt közli és részletesen elemzi Schweitzer 2019. 76.

²⁷ „Kivéve mindazonáltal dicsőült II. András 1222. évi törvényének azon megszüntetett záradékát, amely így kezdődik: »*Quodsi vero Nos*«, ezen szavakig: »*in perpetuum facultatem*«” (Lásd: 1917:3. tc. 1. pontja.).

²⁸ Szabó 2006. 172.

²⁹ Az eredeti szöveget közli: Csekey 1916. 86.

³⁰ Liktör 2020. 12.

nagyon erőltetett magyarázatán alapszik”.³¹ Szerinte a helyes értelmezés a következő: „az együttes birtoklásnak feltétele az örökösödésnek 1723-ban szabályozott rendje, mert enélkül nem volna lehetséges az együttes birtoklás, de ebből nem következik, hogy megszűnévén az együttes birtoklás, megszűnik annak feltétele is”.³² Egyed István is ezt az álláspontot osztotta: az együttbirtoklás „nem tekinthető a trónörökösödési és uralkodási jognak olyan feltétele gyanánt, amelynek elesése esetére a királyi szék önmagától megüresedettnek lenne tekinthető”.³³

Ráadásul, ha mégis feltesszük, hogy Kmety álláspontja helyes, akkor felmerül, hogy a Habsburg-uralkodók már számos alkalommal elveszíthették volna ezáltal trónjukat. Az 1748. évi aacheni békében például le kellett mondaniuk Sziléziáról Poroszországnak, két itáliai fejedelemségről Spanyolország javára. Az 1797. évi campoformiói békében Osztrák-Németalföldet és Lombardiát veszítették el. (1815-ben a bécsi kongresszus döntése alapján utóbbi visszatért ugyan a birodalomhoz, azonban a volt Osztrák-Németalföldet, azaz Belgiumot az Egyesült Holland Királysághoz csatolták, majd 1830-tól mind a mai napig önálló királyságként létezik.) Kmety egyébként az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság együttbirtoklásának kötelezettségét vezeti le a *Pragmatica Sancti*óból, miközben előbbi csak 1804-ben jött létre.

TRÓNFOSTÁS

Trónfosztások a magyar alkotmánytörténetben

IV. Károly 1921 tavaszán egyértelművé tette, hogy vissza kívánja venni a kormányzást a „közjogi cselekvőképzetlensége” idejére az 1920:1. tc.-kel felélesztett *gubernatori* tisztség birtokosától. Követelésének teljesítését azonban Horthy megtagadta, arra hivatkozással, hogy a szomszédos, ellenséges államok a visszatérését nem fogadják el, s ez háborús helyzethez vezethet. Úgy tűnt, a király ebbe belenyugszik, azonban ősszel ismét megkísérelte a visszatérést. Ekkor már kormányzati cselekményeket is foganatosított: miniszterelnököt és minisztereket nevezett ki, majd katonai kísérettel indult a fővárosba a hatalom átvételére (bár az, hogy tényleges csatára nem készült, abból is látszik, hogy amikor Budaörsnél fegyveres ellenállást tapasztalt, megparancsolta a harc beszüntetését).³⁴ Második sikertelen kísérlete után végleg elhagyta az országot, a nemzetgyűlés pedig 1921. november 6-án kimondta, hogy nem királya Magyarországnak többé (1921:47. tc.).

Mindez nem előzmény nélküli az újkori magyar történelemben, ugyanis 1921-et megelőzően már három alkalommal is sor került a Habsburg-házat érintő detronizációra: 1620. augusztus 25-én a magyar rendek beszercebányai gyűlésén II. Ferdinándot,

³¹ Polner 1920. 193.

³² Polner 1920. 196.

³³ Egyed 1920. 97.

³⁴ ifj. Bertényi 2016. 59.

1707. június 13-án az ónodi diétán I. Józsefet, 1849. április 14-én a debreceni nagytemplomban tartott ünnepélyes gyűlésen V. Ferdinándot és utódait (így Ferenc József főherceget is) fosztották meg a tróntól. Felmerül a kérdés, hogy ezek a trónfosztások a magyar történeti alkotmánynak megfelelően történtek-e (amely esetben akár precedensértékűek is lehetnének), vagy – legalábbis a történeti alkotmány értelmezési keretei között maradvá – „jogon kívüli”, közjogi értelemben nem érvényes aktusok voltak.

A rendi monarchiákban a király letétele a *ius resistendi* gyakorlásának eredménye lehet. Ennek számos külföldi példáját ismerjük, a 14. századi Angliától a 19. század eleji Svédorszáig. 1687 előtt a magyar rendeknek is fennállt e joguk, így az 1620. augusztusi, Bethlen Gábor hadjáratahoz kötődő trónfosztás jogszerűsége mellett akár még lehetne is érvelni (már ha az Aranybulla eredeti rendelkezéseiből indulunk ki, ahogy Werbőczy is tette).³⁵ Az 1687:4. tc. elfogadása óta azonban a magyar királlyal szemben sem közjogi, sem politikai felelősség nem érvényesíthető. Csekey István 1917-ben írt tanulmányában leszögezi: „a monarchikus elvből, az uralkodó felelőtlenségéből és a trónöröklési rendnek minden emberi önkénytől való mentesítéséből következik, hogy az uralkodó továbbra is megtartsa állását”. Hozzáteszi: „hajdan előfordult az uralkodónak azon a címen való letétele, hogy visszaélt az alkotmánnyal, vagy hogy erkölcsstelen életmódot folytatott. Manapság azonban ezek miatt nem [sem] lehetne trónjától megfosztani”.³⁶

Ferdinandy szerint „a királyi hatalom felelőtlensége azt jelenti, hogy a király cselekményeiért senki által felelősségre nem vonható, meg nem büntethető, és méltóságától meg nem fosztható”, azaz „lemondásra semmilyen körülmények között nem kényszeríthető”.³⁷ Közjogászaink többségének álláspontja 1920 után sem változott e tekintetben. Molnár Kálmán a Szent Korona tanából vezeti le, hogy nemcsak a király nem foszthatja meg népét a politikai képviselettől, hanem „a népképviselőt sem foszthatja meg a jogszerű királyt alkotmányos jogkörétől és hatalmától”. Véleménye szerint az 1707. és 1849. évi trónfosztások „alkotmányjogi érvénytelensége annyira nyilvánvaló volt, hogy utóbb még deklaratorius megállapításra sem szorult”.³⁸ Egyetemi tankönyvében megismétli: „a király felelőtlenségéből [következik] a magyar közjognak – minden monarchikus állam közjogával egyező – ama tétele, hogy a király trónjától soha, semmi körülmények között meg nem fosztható”.³⁹

Kmety Károly is érezte, hogy a trónfosztás lehetősége nehezen egyeztethető össze a király felelőtlenségével, de megkísérelte „áttörni” ezt az elvet, arra hivatkozva, hogy az országgyűlésnek joga van számonkérni az uralkodótól azoknak a feltételeknek a fennálltát, amelyek alapján trónra léphetett. 1921-ben írt, nagy port kavart tanulmányában kifejtette, hogy „az a tény, hogy az országgyűlések nem merték vagy nem bírták a jogi következményt megállapítani a feltételeket meg nem tartó királyokkal szemben, az erőszaknak a jog

³⁵ Degré 1980. 369.

³⁶ Csekey 1917. 403–404.

³⁷ Ferdinandy 1902. 343–344.

³⁸ Molnár 1927. 10.

³⁹ Molnár 1929. 260.

főle emelkedését tanúsítja”.⁴⁰ Álláspontja szerint a király „*ipso facto* elesik jogos hatalmától, ha az öröklési joghoz, a trónrajutáshoz elengedhetetlenül szükséges feltételek hiányoznak”, például ha kitér római katolikus hitéből. Aki nem lehetne *rex haereditarius*, az *coronatus rex* sem maradhat,⁴¹ mondja, majd hozzáteszi: „a trónralépés és koronázás nem emancipálja a királyt a szerződéses kötések (vagy törvény) hatása alól”,⁴² amivel lényegében a király felelőtlenségét tagadja.

Molnár Kálmán a legkevésbé sem osztotta Kmety álláspontját. Szerinte a magyar közjogban „egyenesen megengedhetetlen, hogy a királynak ilyen törvénytelenések imputáltassanak”. Véleménye szerint a *Pragmatica Sanctio* nem feltételt (*conditio*), hanem meghagyást (*modus*) tartalmaz az örökös számára, és „az államhatalmi tényezők minden rendelkezésükre álló alkotmányos eszközzel a »meghagyás« teljesítésére szoríthatják a királyt, de sem ezen, sem bármi más alapon a magyar jog szerint detronizálni vagy *ipso facto* trónvesztést deklarálni nem lehet”.⁴³ „A detronizálás forradalmi tény, az erőszak ténye, amit jogilag indokolni, a magyar jogra alapítani hiú kísérlet”.⁴⁴ Meggyőző érvként hivatkozott arra is, hogy a magyar jogászok az 1849. április 14-ei trónfosztást is „jogalappal nem bíró forradalmi ténynek” tekintették.⁴⁵

Molnár tankönyvének 1929. évi kiadásáról Zsedényi Béla közölt recenziót, amelyben egyetértését fejezte ki a fenti okfejtéssel: „éles és világos dialektikával mutatja ki, hogy a magyar király személyének szentsége és sérthetlensége a trónfosztás elméletével össze nem egyeztethető”.⁴⁶ Bölöny József 1933-ban írt tanulmányában szintén Molnár véleménye mellett foglalt állást, és könyvére oldalszám szerint hivatkozva szögezte le: „a detronizálás csak forradalmi lépésnek minősíthető, az erőszak tényének, amit jogilag indokolni nem lehet”.⁴⁷ Hasonlóan írt Tomcsányi Móric 1940-ben („A nemzet nem detronizálhatja a királyt”)⁴⁸ és Csekey István 1943-ban („Ma már az alkotmányjognak alaptétele, hogy jogilag az uralkodót trónjától megfosztani nem lehet”).⁴⁹ Ahogy Szabó István már jogtörténészként, a korábbi évszázadokra visszatekintve állapítja meg: az 1620., 1707. és 1849. évi trónfosztások „szabadságharcok forradalmi hevületében születtek”.⁵⁰

⁴⁰ Kmety 1921. 12.

⁴¹ Kmety 1921. 13.

⁴² Kmety 1921. 18.

⁴³ Molnár 1929. 262.

⁴⁴ Molnár 1929. 263.

⁴⁵ Molnár 1929. 263.

⁴⁶ Zsedényi 1931. 4.

⁴⁷ Bölöny 1933. 42.

⁴⁸ Tomcsányi 1940. 277.

⁴⁹ Csekey 1943. 112.

⁵⁰ Szabó 2005. 519.

Az 1921:47. tc. értelmezési lehetőségei

A forradalmi aktusok mindig az alkotmányos kontinuitás tagadását jelentik, így egy jogfolytonosságon alapuló közjogi rendszerben hivatkozási alapként nem szolgálhatnak.⁵¹ A nemzetgyűlés által 1921. november 6-án elfogadott trónfosztási törvény is a magyar történeti alkotmánnyal ellentétes „forradalmi” intézkedést tartalmaz a királyi hatalom megszűnésére nézve, amire a törvényjavaslat indokolása is utal: idegen hatalmak avatkoztak be Magyarország belső ügyeibe és „olyan intézkedést követelnek tőle, [...] amely alkotmányának alapelveivel sem egyeztethető össze”.⁵² A javaslatot előterjesztő gróf Bethlen István miniszterelnök tehát nemcsak tisztában volt azzal, hogy alkotmányértő döntést fog hozni a nemzetgyűlés, hanem azt is szükségesnek tartotta, hogy az utókor számára ezt egyidejűleg írásban rögzítse, megkönnyítve a legitimista közjogászok dolgát, akik előszeretettel hivatkoztak is erre a későbbiekben.⁵³

A szabad királyválasztó Kmety Károly úgy próbálta ezt a közjogi problémát megkerülni, hogy szerinte nem is trónfosztás történt: „e törvény nem *constitutiv*, hanem *declarativ*”; megállapítása „a már beállott jogi állapotnak, jogi következménynek”, és így „jogfosztásnak, jogfosztási célzatúnak tekinteni nem megfelelő”.⁵⁴ Az 1921:47. tc. 1. §-ának szövege („IV. Károly király uralkodói jogai megszűntek”) valóban eltérő fogalmazásmód az 1849. április 14-ei határozathoz képest (amely szerint a dinasztia „ezennel trónvesztettnek, kirekesztettnek és száműzöttnek a nemzet nevében nyilváníttatik”).⁵⁵ Buza László a *Magyar Jogi Szemle* hasábjain már 1922 februárjában fel is hívta a figyelmet e normaszöveg deklaratív jellegére, csak épp meggyőzően cáfolta is ennek helytállóságát.⁵⁶ Szabó István arra az ellentmondásra is rávilágít, hogy míg a normaszövegben valóban a „megszűntek” (az aktuális jogok elenyészésének megállapítása), a törvény címében a „megszűntetéséről” (trónfosztás) szó szerepel.⁵⁷

Kmety fent idézett véleményében természetesen az együttbirtoklás megszűnése folytán beállt *ipso facto* trónvesztés konstatálására céloz, ugyanakkor érdekes felvetés lehet, hogy nem értelmezhető-e az 1921:47. tc. idézett szakasza a IV. Károly lemondásához az 1867:3. tc. által megkívánt törvényhozói hozzájárulás utólagos megadásaként. Ezt a lehetőséget Polner Ödön már 1920-ban felvetette („a lemondó nyilatkozat tárgyalása és a királyi méltóságról való valóságos lemondássá minősítése azonban még pótolható”).⁵⁸ A válasz azonban erre a kérdésre is nemleges, ugyanis Károly nem mondott le a trónról (lásd korábban),

⁵¹ Lásd ezzel kapcsolatban: Szabó 2005. 524. („Az uralkodó fennálló jogainak megszüntetése és az ebből eredő új királyválasztás [...] meglátásom szerint szakítást jelentett volna a történeti alkotmánnyal.”)

⁵² 1921:47. tc. indokolása, lásd *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. XII. kötet. 44–45. (melléklet a 372. számú irományhoz).

⁵³ Lásd Bölöny 1933. 42.; Molnár 1929. 260–261.

⁵⁴ Kmety 1926. 202.

⁵⁵ Lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84900002.TV>

⁵⁶ Lásd Buza 1922. 119.

⁵⁷ Szabó 2005. 525–526.

⁵⁸ Polner 1920. 198.

ráadásul épp e törvény meghozatala előtt tette egyértelmű tanúbizonyságát annak, hogy még az államügyek viteléből való visszavonulásra vonatkozó akaratelhatározását is visszavonta. 1921 novemberében tehát már késő lett volna a három évvel korábbi, azóta többször tevőlegesen is visszavont lemondási „felajánlást” Magyarország részéről elfogadni.

Itt érdemes megjegyezni, hogy – amint arra épp Polner mutat rá – a magyar és az angol alkotmányjog is ismerte korábban a „hütlén elhagyás” útján, azaz ráutaló magatartással történő trónlemondást. Polner megfontolásra javasolta, hogy IV. Károly 1918. október végi „mulasztásait” (az országból való eltávozás, a kormány felmentése az esküje alól stb.) ekként is lehetne értékelni.⁵⁹ E körben egyrészt Báthory Gábor 1613. évi, Erdélyből történt eltávozására utalt, aminek alapján a kolozsvári országgyűlés „örökre búcsút vett” tőle, továbbá egy ismert angol precedensre, II. Jakab 1689. évi elmenekülésére is hivatkozott.⁶⁰ Utóbbi egy közelmúltban megjelent, VIII. Eduárd lemondásáról szóló tanulmány is precedensként említi: „egy uralkodó nemcsak formálisan, hanem tevőlegesen is lemondhat, amint az II. Jakab esetében történt”.⁶¹ Valójában azonban ez az okfejtés sem fér össze a király felelőtlenségének elvével, hiszen az ország „hütlén elhagyása” nem más, mint súlyos mulasztás, ebből pedig – a király akaratával ellentétesen – azt a következtetést levonni, hogy ő *de facto* lemondott, nem más volna, mint közjogi felelősségre vonás.⁶²

A trónfosztó törvény mindezek alapján nem értelmezhető másként, mint az 1920:1. tc. szerint a szuverenitás teljességével rendelkező nemzetgyűlés döntéseként, amelylyel – a lemondás politikai eszközökkel való kikényszerítése helyett, ahogy az például 1905-ben Norvégiában II. Oszkárral vagy 1936-ban Angliában VIII. Eduárddal történt – felmondta a királlyal kötött kontraktust, egyben hatályon kívül helyezte a *Pragmatica Sancti*ót is, anélkül, hogy a trón betöltéséről és örökléséről bármilyen módon rendelkezett volna. Szabó István szerint „a trónfosztó törvény érvényességét firtatni felesleges, az egy szabályosan elfogadott és kihirdetett törvény volt”, ő is felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a (második) nemzetgyűlés által elfogadott felsőházi törvény (1926:22. tc.) indokolása szellemiségében ezzel ellentétes pozíciót foglalt el, hiszen a Habsburg-főhercegeknek a magyar királyi család tagjaként biztosított felsőházi tagságot, ami „egyenlő az 1921-es trónfosztó törvény negligálásával”.⁶³

Mindez azért is nagyon érdekes, mert emellett, hogy eleve vitatható, hogy a nemzetgyűlés szuverén döntési joga arra is kiterjedhetett, hogy a szintén szuverén uralkodót a hatalmától megfosssa,⁶⁴ az is erősen kétséges, hogy az 1921:47. tc. ténylegesen a nemzet képviselőinek szabad akaratát fejezte ki. Maga Horthy kormányzó írja emlékirataiban,

⁵⁹ Polner 1920. 198–199.

⁶⁰ Polner 1920. 199.

⁶¹ Twomey 2017. 46.

⁶² Szabó 2005. 521.

⁶³ Szabó 2005. 528.; Szabó 2005. 185–186.

⁶⁴ „A szent korona tanának s illetőleg abban az ú. n. népszuverenitás gondolatának kifejtett jelentése nem teszi a szent korona-tant tartalom nélküli formasággá, mint ezt egyesek tévesen hiszik. A nemzet nem detronizálhatja a királyt, nem veheti tőle vissza a királyi jogkört és nem gyakorolhatja ilyen módon – *interregnum* idején kívül – maga az egész törvényhozó hatalmat, illetve államhatalmat.” Tomcsányi 1940. 277.

hogy Károly visszatérése *casus belli* lett volna a környező országok számára.⁶⁵ Ugyanerre utal a törvény miniszteri indokolása is: „az országot fegyveres támadással fenyegetik”.⁶⁶ Mindezek alapján Buza László helytállóan állapította meg, hogy az 1921:47. tc. „valóságos iskolapéldája a kikényszerített akaratnyilvánításnak, annak a *vis absoluta*-nak, mely az általános jogelvek szerint minden jogi aktust érvénytelenné tesz”.⁶⁷

EPILOGUS – A KIRÁLY HALÁLA

Mielőtt összegeznénk megállapításainkat, szögezzük le: egy alkotmánytörténész aligha lehet más, mint legitimista, ahogy – Kmety Károly kivételével, akit már 1918 novemberében magával ragadott a reálpolitika sodrása (ami nem feltétlenül hiba, hiszen alkotmányjogásként éppen a közrend fenntartására alkalmas közhatalmi szervezet alátámasztását is tekinthette feladatának) – a korabeli közjogászok egész sora is legitimista volt. Ezen eszmei nyomvonalon haladva megállapíthatjuk, hogy

- IV. Károly nem mondott le a trónról;
- ha lemondott volna, ahhoz Magyarország nem járult hozzá (a Károlyi-kormány ezzel kapcsolatos nyilatkozatát ne tekintjük a történeti alkotmány szerint legitimnek);
- amikor hozzájárult volna (1921. november), IV. Károly már bizonyosan nem kívánt semmilyen lemondó nyilatkozatot fenntartani;⁶⁸
- az ekkor elfogadott 1921:47. tc. olyan, a király „méltatlanságára” utaló megállapítást tartalmaz, amely ellentmond a királyi felelőtlenség jogelveknek;
- ráadásul külső fegyveres fenyegetés hatása alatt született, így emiatt is érvénytelen;
- ha pedig formálisan érvényes, akkor ugyanolyan „forradalmi” tett, mint a „népköz-társaság” 1918. évi kikiáltása, azaz a történeti alkotmányon kívüli közjogi megoldás.

Mindezek alapján arra a kérdésre, hogy történeti alkotmányunk értelmében meddig volt IV. Károly Magyarország királya, nem is adhatnánk más választ, minthogy 1922. április 1-jén, madeirai száműzetésében, spanyolnátha következtében⁶⁹ bekövetkezett haláláig. Ezen az 1921:47. tc. esetleges részérvényessége – a *Pragmatica Sanctio* hatályon kívül helyezése – sem változtat, az ugyanis csak a jövőre vonatkozó (virtuális), nem pedig az aktuális királyi jogokat szüntette volna meg.⁷⁰ Ha elfogadjuk, hogy a Habsburgok örökös királysága megszűnt, Horthy kormányzói tisztsége 1922. április 1-jétől *sui generis* államfői

⁶⁵ Horthy 1990. 153.

⁶⁶ *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. XII. kötet. 44.

⁶⁷ Buza 1922. 119. Ugyanezt szó szerint („valóságos iskolapéldája a *vis absoluta* érvényesülésének”) átveszi: Bölöny 1933. 42.

⁶⁸ Miután Károlyt letartóztatták (ami egy király esetében önmagában is jogi nonszensz) és Tihanyba szállították, többször is megpróbálták vele lemondó nyilatkozatot aláírni, de ezt ő megtagadta. A történet elbeszélését lásd Sévillia 2009. 275–276.

⁶⁹ Dékány 2020.

⁷⁰ Szabó 2006. 188.

méltóságnak tekinthető.⁷¹ Az 1930-as években még fel lehetett vetni a *Pragmatica Sanctio* hatályban maradásának kérdését – Bölöny utalt is rá, hogy valójában Ottó főherceg a *rex haereditarius*⁷² –, azonban az 1946:1. tc. és az azóta született kartális alkotmányok Magyarország „jövendő államformáját” köztársaságként határozták meg, ami a királyi trón betöltésével kapcsolatos további okfejtéseket értelmetlenné teszi.

⁷¹ Képes 2020. 356.

⁷² Bölöny 1933. 37.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Ágoston Gábor – Oborni Teréz (2000): *A tizenhetedik század története*. Budapest, Pannonica Kiadó.
2. Bertényi Iván, ifj. (2016): IV. (Boldog) Károly. *Korunk*, 27. évf. 8. sz. 54–63.
3. Bölöny József (1933): *Királyi hatalom és kormányzói jogkör*. Budapest, Viktória Nyomda.
4. Bölöny József (1978): Sacra Regni Corona. *Történelmi Szemle*, 21. évf. 2. sz. 355–363. Online: http://real-j.mtak.hu/5731/1/TortenelmiSzemle_1978.pdf
5. Brauneder, Wilhelm (1994): *Oszták alkotmánytörténet napjainkig*. Ford. Kajtár István. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem.
6. Buza László (1922): A „trónfosztó törvény” értelme és jelentősége. *Magyar Jogi Szemle*, 3. évf. 2. sz. 118–120.
7. Csekey István (1916): *A magyar Pragmatica Sanctio írott eredetijéről*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
8. Csekey István (1917): *Magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmellékletekkel*. Budapest, Athenaeum.
9. Csekey István (1943): *Magyarország alkotmánya*. Budapest, Renaissance Könyvkiadó.
10. Deák Ferenc (1865): *Adalék a magyar közjoghoz*. Pest, Pfeifer Ferdinánd.
11. Degré Alajos (1980): Az ellenállási jog története Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 35. évf. 6. sz. 366–371.
12. Dékány Szilveszter (2020): *Spanyolnátha Madeirán*. Habsburg Ottó Alapítvány. Online: <https://habsburgottoalapitvany.hu/spanyolnatha-madeiran-2/>
13. Egyed István (1920): Ideiglenes államfő. *Jogállam*, 19. évf. 3. sz. 96–102.
14. Ferdinandy Gejza (1895): *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, Kilián Frigyes.
15. Ferdinandy Gejza (1902): *Magyarország közjoga*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia.
16. Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990.
17. Képes György (2020): A kormányzó. Királyhelyettes vagy de facto köztársasági elnök? In El Beheiri Nadja – Szabó István szerk.: *Viginti Quinque Annis II*. Budapest, Pázmány Press. 333–359.
18. Kmety Károly (1907): *A magyar közjog tankönyve*. 4., javított kiadás. Budapest, Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat.
19. Kmety Károly (1921): *Véleményem a királykérdésben*. Budapest, Franklin Társulat.
20. Kmety Károly (1926): *Magyar közjog*. 6. kiadás. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata.
21. Liktör Zoltán Attila (2020): *Albert és Izabella – egy főhercegi pár Németalföldön (1598–1621). Egy spanyol adomány és a Pragmatica Sanctio összefüggései*. (Pázmány Law Working Papers 2020/3.) Budapest, PPKE.
22. Molnár Kálmán (1927): *A Szent Korona-tan kifejlődése és mai jelentősége*. Pécs, Dunántúli Egyetemi Nyomdája.
23. Molnár Kálmán (1929): *Magyar közjog*. 3. kiadás. Pécs, Danubia.

24. Pálffy Géza (2007): Magyarország két világbirodalom határán (1526–1711). In Romics Ignác főszerk.: *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 307–487.
25. Pálffy Géza (2009): *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozzalma (1604–1608)*. Századok füzetek 3. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
26. Polner Ödön (1920): A trón megüresedésének és betöltésének kérdéséhez. *Magyar Jogi Szemle*, 1. évf. 4. sz. 193–205.
27. Schweitzer Gábor (2019): Vihar egy közjogi szakvélemény körül. *Állam- és Jogtudomány*, 60. évf. 3. sz. 59–77. Online: <https://jog.tk.hu/ajt-2019-3-4-fedlap>
28. Sévillia, Jean (2009): *Az utolsó császár és király. Habsburg Károly sikertelen államcsínye*. Budapest, Gabo Kiadó.
29. Szabó István (2005): Az 1921. évi trónfosztás közjogi jellegzetességei. In Béli Gábor – Kajtár István – Szekeres Róbert szerk.: *Jogtörténeti tanulmányok VIII*. Pécs, JPTE Állam- és Jogtudomány Kar. 519–529.
30. Szabó István (2006): A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború között Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare*, 2. évf. 1–2. sz. 171–189.
31. Szabó István (2010): *Ausztria államszervezete, 1918–1955*. Budapest, PPKÉ ÁJK.
32. Teszelszky, Kees (2009): *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Pannonhalma, Bencés Kiadó.
33. Tomcsányi Móric (1940): *Magyarország közjoga*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
34. Twomey, Ann (2017): Royal Succession, Abdication, and Regency in the Realms. *Review of Constitutional Studies*, 22. évf. 1. sz. 33–53.
35. Zsedényi Béla (1931): Molnár Kálmán Magyar közjoga. *Miskolci Jogászélet*, 7. évf. 1. sz. 1–9.

Képes György az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének habilitált egyetemi docense. A jogi diploma megszerzése (1996) óta tanít az egyetemen, 2002 óta a tanszék másodállású, majd főállású munkatársa. PhD-fokozatát 2006-ban az USA alkotmányának 18–19. századi magyar politikai és közjogi gondolkodására gyakorolt hatásáról írt értekezésével szerezte meg. PhD-fokozatának megszerzését követően kiemelten foglalkozik a skandináv államok, elsősorban Dánia alkotmányfejlődésével, valamint az abszolút monarchia európai történetével. Kutatási területe még a magyar alkotmánytörténet tárgykörén belül az államfői jogkörök és az országgyűlési választójog fejlődése, a magyar jogtörténet területén a kereskedelmi jogi kodifikáció és a társasági jog története. 2018-ban a Debreceni Egyetemen habilitált doktori címet szerzett. Magyar, skandináv és amerikai alkotmánytörténeti, valamint magyar jogtörténeti témakörökben eddig több mint 100 publikációja jelent meg. Habilitációs monográfiáját az ELTE Eötvös Kiadó 2019-ben, *A Dán Királyság alkotmánytörténete a kezdetektől 1848-ig* címmel adta ki.